

En ny idrottsutbildning ”för elever som verkligen är på elitnivå”

Ett förslag och möjliga implikationer

© **Filip Andersson**

Institutionen för idrottsvetenskap, Linnéuniversitetet
<filip.andersson@lnu.se>

Publicerat på idrottsforum.org 2021-11-29

Sommaren år 2020 framlade Utbildningsdepartementet en promemoria med förslag om förändringar av idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasiesärskolan. I promemorian framgår att idrottsutbildningarna expanderat i såväl elevantal som i antal utbildningsplatser och att det bidragit till att det inte bara är elitidrottande elever som tar del av utbildningarna. Mot bakgrund av, bland annat, detta föreslår Utbildningsdepartementet att det endast ska finnas en typ av idrottsutbildning, vilket innebär en halvering av antalet studieplatser, och ett införande av kompletterande urvalsregler samt undantag till huvudregeln om avgiftsfri utbildning. Målet är ”ett tydligare, mer transparent och hållbart system för idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasiesärskolan.” (Utbildningsdepartementet 2020, s. 5).

I denna text reflekterar jag över ovan nämnda förslag utifrån möjliga implikationer för urvalet av elever till idrottsutbildningar. Artikeln inleds med en överblick av den svenska idrottsutbildningens framväxt och utveckling

samt en genomgång av förslagen om kompletterande urvalsregler och undantag till huvudregeln om avgiftsfri utbildning. Jag belyser sedan förslagen med hjälp av definitioner av elitnivå och elitsatsning, resonemang om antagningssystem och de selektionsprocesser som råder vid idrottsutbildningarna samt en diskussion om specialidrottselevers socioekonomiska bakgrunder och förutsättningar. Avslutningsvis framhålls att innan förslagen blir verklighet är det av vikt att med öppenhet resonera kring de möjliga implikationerna för urvalet av elever som de kan medföra.

FILIP ANDERSSON är doktorand i pedagogik, verksam vid institutionen för idrottsvetenskap vid Linnéuniversitetet, Växjö/Kalmar. Hans pågående avhandlingsprojektet handlar om idrottsprofilerade utbildningar, i synnerhet ämnet specialidrott. Utöver avhandlingsprojektet undervisar han i idrottsetik samt samverkar med idrottsrörelsen i olika projekt, såväl på regional som nationell nivå.

Introduktion

Sveriges första idrottsutbildning startades 1972.¹ Problemet med elitidrottarnas situation efter avslutad karriär hade då länge uppmärksammats (Eriksson, Patriksson & Stråhlman 1992). För att bli elitidrottare krävdes en allt intensivare satsning, och denna satsning riskerade att bli ett socialt bekymmer för individen längre fram i livet (Eriksson 2007). En orsak till detta var att möjligheten att kombinera en elitidrottssatsning med studier var begränsad vilket gjorde framtida yrkesliv och livssituation osäker för de som valde att satsa på sin idrott. Införandet av idrottsutbildningen skapade möjligheter för att överbygga detta ”idrottsociala problem” (Thelin & Larson 1984, s. 96).

Med utgångspunkt i ett inom-idrottsligt perspektiv har införandet av idrottsutbildningar varit lyckosamt då några av Sveriges mest framgångsrika idrottsstjärnor har genomgått något slags kombination av idrott och utbildning (Carlson 1991; Eriksson 1989; Eriksson 2007; Fahlström et al. 2015). Med utgångspunkt i ett utom-idrottsligt perspektiv har införandet inneburit att samverka med skolan blivit en allt viktigare del av idrottslig verksamhet, skolan har blivit en plattform för elitidrottslig talangutveckling (Lund & Liljeholm 2012). En plattform som möjligen bidragit till att idrottsutbildningar är starkt präglade av en social stratifiering och främst förbehålls svenskfödda pojkar från socioekonomiskt goda förhållanden med tidiga idrottsliga framgångar (Ferry & Lund 2018; Ferry & Olofsson 2009).

Sommaren år 2020 överlämnades en promemoria med förslag om förändringar av idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasiesärskolan (Utbildningsdepartementet 2020). I bakgrunden till förslagen framgår att idrottsutbildningarna på kort tid expanderat i såväl studieplatser (elevantal) som antal utbildningsplatser, och att det bidragit till att det inte bara är elitsatsande ungdomar som tar del av utbildningarna. Dagens Nyheter publicerade i samband med promemorians offentliggörande en artikel där utbildningsminister Anna Ekström förklarar att idrottsutbildningarna på gymnasiet ska vara ”...för elever som verkligen är på elitnivå” (Johansson 2020). Utifrån denna bakgrund, med antaganden om elevers (bristande) idrottskvalitet och (o)uppnådda elitnivå, föreslår Utbildningsdepartementet bland annat en halvering av antalet studieplatser, kompletterande urvalsregler och undantag från huvudregeln om avgiftsfri utbildning.

---

1 Fenomenet att kombinera studier och idrott har sedan starten benämnts på olika sätt, exempelvis idrott–studier, idrottsgymnasium, idrottsprofilerad utbildning, idrottsprogram, specialidrott, specialidrottsutbildning, specialidrottsprofil. I denna artikel används främst uttrycket idrottsutbildning.

Med utgångspunkt i förslagen är syftet med denna text att kritiskt reflektera över möjliga implikationer för urvalet av elever till idrottsutbildningar. Jag ämnar belysa förslagen med hjälp av definitioner av elitnivå och elitsatsning, resonemang om tidiga idrottsliga framgångar samt en diskussion om elevernas socioekonomiska bakgrund. Då dagens idrottsutbildningssystem berör flera institutioner (t.ex. Skolverket och Riksidrottsförbundet), skolor, idrottsföreningar och ungefär 10 000 elever per år är det relevant att belysa förslagen utifrån en kritisk, öppen och ”undrande” vetenskaplig position (Carlsson 2014, s.10).

Historik

Då en förändring sker givet en historisk kontext ges nedan en överblick av den svenska idrottsutbildningens framväxt och utveckling.²

Att kombinera idrott och utbildning på gymnasiet har i Sverige varit möjligt sedan 1972 då två idrottsutbildningar startades.³ Huvudskälet till införandet var ett ”idrottsocialt problem”, den elitidrottande individens svårighet att skapa en dräglig postidrottslig tillvaro (Thelin & Larsson 1984, s. 96). Problemet hade under lång tid uppmärksammats i media, men också av Riksidrottsförbundet (RF) och i den statliga offentliga utredningen *Idrott åt alla* (SOU 1969:29).⁴ I utredningen föreslogs åtgärder för att möjliggöra studier i kombination med idrott för elitsatsande ungdomar, bland annat genom att erbjuda stipendium till idrottare som studerade och ge särskilda kurser till de som under vissa tider av året idrottade på heltid. Målsättningen med att införa en sådan verksamhet var dels att underlätta elitidrottarens studie-situation, dels att understödja en övergång till vardagslivet efter karriären. Med andra ord infördes idrottsutbildningen för att överbrygga det ”idrotts-sociala problemet”.

2 Jag är här inspirerad av sociologen Wright Mills (1959, s. 6) som menade att ett studium utan en historisk förankring till det ursprungliga problemet och dess sammanhang relaterat till samhället är en ”ofärdig intellektuell produkt”.

3 För en mer utförlig historisk översikt och analys av införandet se Svensson (2021) och/eller Ferry, Meckbach och Larsson (2013).

4 I media var det bland annat Lennart ”Nacka” Skoglunds (f. 1929 – d. 1975) livsöde som skildrades. Nacka var en av svensk fotbolls största stjärnor, såväl utlandsproffs som silvermedaljör i Fotbolls-VM 1958. Efter karriären hade han svårt att finna sig till rätta och levde under sina sista år utblottad. Nacka missbrukade såväl alkohol som tabletter och dog endast 45 år gammal. Riksidrottsförbundet (RF) klagade på idrottens sociala ansvar i en broschyr med titeln ”Mästare och sän då” i början av 70-talet (Eriksson 2007). I *Idrott åt alla* (1969:29) framhölls att elitidrottaren behövde en ”civil” utbildning att falla tillbaka på efter karriären.

När förslagen blev verklighet fick 79 elever möjlighet till en anpassad studiegång i kombination med sin elitidrottssatsning i badminton, basket, bordtennis, skidor, tennis och volleyboll. Försöksverksamheten, som bedrevs i Järpen och Malmö, pågick i fem år och utökades därefter successivt. 1976 fanns idrottsutbildningar på tio orter och involverade 265 elever (Eriksson 1989). Försöksverksamheten ansågs falla väl ut, enligt Eriksson (2007) på grund av den trygghet som systemet bidrog till för de elitsatsande eleverna. Idrottsutbildningen blev ytterligare ett initiativ i folkhemsprojektet och vidareutvecklandet av den så kallade svenska idrottsmodellen – där samhälle och idrottsrörelse samarbetar socialt och ekonomiskt – genom att nu även inbegripa ungdomars elitidrottssatsning i kombination med gymnasiestudier.⁵ Kombinationen uppfattas ha spelat en avgörande roll för idrottsliga framgångar, i flera generationer, på såväl nationella- som internationella idrottsarenor (se Carlson 1991; Eriksson, 1989; Eriksson 2007; Fahlström et al. 2015).

Sedan införandet har idrottsutbildningarna reformerats flera gånger, varav två av särskild betydelse för denna artikel. En stor förändring skedde när ansvaret för gymnasieskolan läsåret 1991/92 överlämnades från staten till kommunerna, ett led i de nyliberala förändringar vilka präglade västvärlden i början av 1990-talet (Apple 2001).⁶ I Sverige innebar överlämnandet att vissa centrala regleringar kring utformning av gymnasier slutade gälla. Kommunerna gavs möjlighet att forma utbildningar inom gymnasieskolan vilket medförde ett tilltagande antal gymnasieprogram med idrottsprofil (Ferry, Meckbach & Larsson 2013). Fler versioner av idrottsutbildningar, såväl regionala som lokala, konstruerades vilka blev komplement till de riksrekryterande Riksidrottsgymnasierna (RIG). Den andra förändringen av särskild betydelse skedde under 2011 då gymnasiereformen GY11 genomfördes (enligt Prop 2008/09:199). GY11 påverkade idrottsutbildningarnas utformning. I reformen uppgavs bland annat att expansionen av idrottsutbildningar kommit att hota utbildningens kvalitet och nationella likvärdighet (SOU 2008:27). Praktiskt innebar reformen att Nationellt godkända idrottsutbildningar (NIU) infördes och att skolämnet *specialidrott* nu endast

5 "Folkhemmet" är ett begrepp som statsminister Per Albin Hansson myntade i ett radiotal 1928. Folkhemmet var en vision och en metafor. Idéerna bakom folkhemmet har ofta kallats för "den svenska modellen" som bygger på en rad sociala reformer. Grundtanken var att Sverige skulle vara ett hem för alla, där staten ansvarade för att alla människor skulle kunna leva i social och ekonomisk trygghet (Nationalencyklopedin (NE) 2021a)

6 Mycket förenklat är nyliberalism en politisk och ekonomisk filosofi baserad på klassiska liberala idéer om ekonomisk och social utveckling utan statliga ingripanden (se Apple 2001).

fick bedrivas på RIG och NIU (Lund 2010).⁷ Förväntningarna var att RIG och NIU skulle bidra med såväl likvärdighet som kvalitet och ett tydligare elitfokus - RIG för elitsatsande ungdomar mot internationell nivå och NIU för elitsatsande ungdomar mot nationell nivå (Lund 2010, Riksidrottsförbundet 2019).

Förslag om förändringar av idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasiesärskolan

Ungefär tio år efter de senaste reformerna och införandet av NIU genomfördes en översyn av idrottsutbildningarna, initierad av Regeringskansliet. Denna översyn mynnade ut i en promemoria med förslag om förändringar av idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasiesärskolan (se Utbildningsdepartementet 2020). Ett mål med förändringarna är ”ett tydligare, mer transparent och hållbart system för idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasiesärskolan.” (Utbildningsdepartementet 2020, s. 5). Nedan redogörs för förslagen om en halvering av studieplatser, kompletterande urvalsregler och undantag till huvudregeln om avgiftsfri utbildning. Efter detta följer mina reflektioner om förslagets möjliga implikationer för urvalet av elever till den nya idrottsutbildningen.

Det huvudsakliga förslaget om förändring är att de två nuvarande idrottsutbildningssystemen, RIG och NIU, ska bli ett. I relation till denna förändring föreslås en halvering av elevantalet vilket innebär att cirka 10 000 elever som varje år har möjlighet att kombinera idrott och studier ska bli ca 5000. I bakgrunden till förslaget framgår att det i nuläget inte bara är elitsatsande ungdomar som får ta del av idrottsutbildningarna och att

Det kan innebära att de elever som verkligen är elitsatsande inte alltid får tillräckligt goda förutsättningar, t.ex. vid gemensam träning tillsammans med elever på en lägre nivå. (Utbildningsdepartementet 2020, s. 46)

I promemorian förtydligas detta utlåtande med att kunskaps- och erfarenhetsutbyte i nuläget försvaras av att inte samtliga elever är på samma nivå. Lösningen på, eller säkerställandet av, att det är de högst rankade ungdomarna, de som är på elitnivå, som kommer i fråga för den nya idrottsutbild-

⁷ Ämnet specialidrott infördes 1977/78. Skolverket (2010:244) skriver att ”ämnet specialidrott möjliggör en hälsosam idrottskarriär och prestationsutveckling inom en vald idrott. Det behandlar metoder och teorier samt praktiskt utövande av specifik idrott mot elitnivå.”

ningen är att de ska kunna rekryteras från hela landet. För att säkerställa att en elev nått elitnivå gör ett förslag i promemorian gällande att

Utöver sedvanliga urvalsregler införs kompletterande urvalsregler som innebär att vid urval ska hänsyn tas till den elitnivå som den sökande uppnått i sin ålderskategori i den aktuella specialidrotten. (Utbildningsdepartementet 2020, s. 6)

Nuvarande reglering som anger att den som har bäst förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen kommer att kvarstå, men den sökande ska i den nya utbildningen kunna styrka sin uppnådda elitnivå. Som bedömningsunderlag ska bifogas ett utlåtande från Riksidrottsförbundet, aktuellt specialidrottsförbund eller en idrottsförening. Utlåtandet kan

t.ex. innehålla uppgift om ungdomen är meriterad som elitidrottare, resultat från internationella eller nationella tävlingar och nationell ranking i den aktuella idrotten. Vilka uppgifter som anges kan variera utifrån systemet i respektive idrott och ett utlåtande ska inte heller vara ett uttryckligt krav utan andra bedömningsgrunder ska kunna användas. (Utbildningsdepartementet 2020, s. 63)

Uppnådd elitnivå ska därmed vara dokumenterad, vilket enligt utredarna leder till en specifik problematik som behöver tas hänsyn till. I promemorian beskrivs hur platser på idrottsutbildningar för pojkar respektive flickor ibland fördelas i förväg innan huvudmännen vet vilka som söker idrottsutbildningarna, detta trots att det är den individ med bäst förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen som ska ges företräde (enligt 5 kap. 30 § gymnasieförordningen). I promemorian framgår att ett sådant förfarande riskerar att leda till att ungdomar som inte uppnått elitnivå antas för att fylla upp den kvot som är förbehållen det ena könet ”samtidigt som flera talanger som uppnått elitnivå ur det andra könet riskerar att utestängas.” (Utbildningsdepartementet 2020, s. 64). Om idrotten bedrivs könsuppdelat ska en sökande enbart jämföras med andra sökande av samma kön. Bedömningsunderlaget, att styrka sin uppnådda elitnivå, förväntas då bidra till likvärdighet och jämställdhet.

Vidare föreslås att det ska införas ett undantag från huvudregeln om en avgiftsfri utbildning. I promemorian framgår att

Kostnaderna kan variera stort beroende på vilken idrott det gäller. Det kan t.ex. behövas en häst på elitnivå för ryttaren, en motorcykel för motorcrossåkaren, en alpin skidutrustning som är anpassad för slalomåkaren eller en unik

kombinationsracket för bordtennisspelaren. (Utbildningsdepartementet 2020, s. 60)

Undantaget innebär att eleven eller vårdnadshavaren förväntas stå för kostnader som avser individuell idrottsutrustning som behövs för en utbildning där elitidrott ingår. Det framgår att förslaget är baserat på att det inte, bortsett från enstaka undantag, är möjligt att uppnå elitnivå och antas till en idrottsutbildning utan att tidigare haft tillgång till utrustning. Samtidigt förklaras att det vore oacceptabelt om en elev hindras från att antas till idrottsutbildning utifrån begränsade ekonomiska förutsättningar och att det således kan förekomma undantag.

Införandet av en ny idrottsutbildning utifrån förslag om en halvering av studieplatser, kompletterande urvalsregler och undantag till huvudregeln om avgiftsfri utbildning föreslås träda i kraft den 1 januari 2022 och de första eleverna förväntas börja hösten 2024. Med anledning av de förslag om förändringar som presenterats ovan följer nedan några reflektioner om dess möjliga implikationer för urvalet av elever.

Förslag med möjliga implikationer

När den svenska idrottsutbildningen infördes i början av 1970-talet var målet att underlätta elitidrottarens studiesituation och understödja en övergång till vardagslivet efter karriären (Eriksson 1989, 2007). Emellertid vilade argumentationen för införandet av en idrottsutbildning på motiv med pedagogiska och sociala utgångspunkter. I de förslag om förändring som redogjorts för ovan föregås argumentationen av idrottsliga motiv, exempelvis specialidrottselevernas bristande idrottskvalitet och (o)uppnådd elitnivå. I resterande delar av artikeln ämnar jag belysa de idrottsliga motiven till förändring, och vilka möjliga implikationer de föreslagna förändringarna kan få för urvalet av elever till idrottsutbildningarna. I den första delen presenteras definitioner av elitnivå och elitsatsning, i den andra delen förs ett resonemang om antagningsprocedurer och tidiga idrottsliga framgångar, i den tredje delen diskuteras elevernas socioekonomiska bakgrund.

Elitnivå och elitsatsning

I promemorian framträder en inom-idrottsligt präglad argumentation för införandet av en ny idrottsutbildning, bland annat används uttrycken ”elitnivå” och ”elitsatsning” om vartannat (se citaten under föregående rubrik). Men vad innebär uttrycken? Med andra ord – hur kan elitnivå och elitsatsning definieras? Då det föreslås att studieplatserna ska halveras och kriterier för uppnådd elitnivå införas bör det ställas ökade krav på att klargöra vad elitnivå och elitsatsning innebär; emellertid ges det i promemorian inte någon tydlig vägledning i dessa frågor. Nedan görs ett försök till definitioner av de båda uttrycken, samt ett problematiserande av förslaget om kompletterande urvalsregler.

Låt mig börja med en kort redogörelse om varför definitioner kan vara viktiga. En definition särskiljer ett begrepp från andra och syftar till att bestämma vad som avses med detsamma.⁸ Genom att ha tydliga definitioner, och om definitioner av begrepp är allmänt accepterade, undviks missförstånd vilket underlättar kommunikationen människor emellan (Sartori 1970). För att utveckla definitioners relevans kan i sammanhanget uttrycken *konnotation* och *denotation* nämnas. Ett ords konnotation är dess betydelse eller abstrakta definition medan denotation är samtliga föremål ordet syftar på. Konnotationen till termen ungarl är exempelvis ogift man medan denotationen är mängden av samtliga ungarlar, dvs. alla de miljontals män som kan åsyftas när ordet används (Lübcke 1988).⁹ Utan att föra djupare resonemang om detaljerna för definitioners och begrepps betydelse ska jag försöka utveckla en tankegång om huvudlinjerna för definitioner av elitnivå och elitsatsning, och varför det kan vara av vikt att tydliggöra dessa i de sammanhang de förekommer i.

Inledningsvis kan konstateras att såväl elitnivå som elitsatsning har ett gemensamt prefix – elit.¹⁰ I en sociologisk kontext innebär begreppet elit de som innehar de högsta positionerna på någon av samhällets rangskolor, i till exempel politiskt, ekonomiskt, kulturellt eller idrottsligt avseende

8 Definition (latin: *defini'tio* 'avgränsning') innebär antingen en begreppsbestämning eller en avgränsning av ett språkligt uttrycks betydelse (NE 2021b).

9 I sammanhanget är det ett logisk-filosofiskt resonemang av begreppen som åsyftas. Konnotation och denotation används också inom språkvetenskap samt litteraturvetenskap. I sådana sammanhang är denotationen den precisa, neutralt beskrivande ordbetydelsen och konnotation är de gemensamma biföreställningar som kan knytas till dess denotation. Ordet ”ungarl” har då denotationen ”ogift man” och konnotationer såsom fri, sorglös eller ensam (Lübcke 1988, s. 104).

10 Ordet elit, från franskans *élite*, betyder 'urval'. Ordet härstammar från medeltidslatinets *ele'cta*, till *e'ligo* där innebörden är 'plocka ut' eller 'välja (ut)' (NE 2021c).

(NE 2021c). I ett idrottsligt avseende skulle då elitnivå kunna definieras som tävlande i högsta nationella/internationella klass (t.ex. Svenska Mästerskap, Världsmästerskap, Olympiska Spelen, högsta serierna/ligorna eller motsvarande), dvs. ”innehavarna av de högsta positionerna” i de idrottsliga rangskalorna (jmf *konnotation* och *denotation*). Elitsatsning är däremot svårare att definiera. En satsning är en investering, en kraftansträngning, i syfte att skapa gynnsamma förutsättningar för en fortsatt lyckosam utveckling (NE 2021d). Innebörden av begreppet kan tänkas vara att målsättningen är att skapa förutsättning att utvecklas, för att uppnå de högsta positionerna i ett sammanhang (till exempel en specifik idrotts elitnivå). Utifrån ett sådant resonemang behöver en elitsatsning sålunda inte innebära att vara på elitnivå, det är i stället målet. Vad en elitsatsning är förtydligas inte i promemorian, med andra ord kan tänkas att om utövare själva menar att de gör en elitsatsning så är det just det de gör (jmf *denotation*).

När begrepp och definitioner inte specificeras kan de omfatta allt eller inget vilket i förlängningen kan leda till viss förvirring (Sartori 1970). Samtidigt är en rigorös definition i vissa sammanhang inte alltid att föredra. Ett sådant sammanhang kan vara vid urval av elever till en idrottsutbildning utifrån premisser om att företrädare ska ges till ungdomar ”som är på elitnivå i sin ålderskategori” (Utbildningsdepartementet 2020, s. 62). Utifrån en rigorös definition av elitnivå är det möjligt att välja ungdomar i idrotter (främst individuella) som har rankingsystem (t.ex. simning, friidrott, golf). De med högst ranking är ”innehavarna av de högsta positionerna”. Desto svårare är det att välja ut ungdomar i idrotter (främst lagidrotter) utan rankingsystem (t.ex. fotboll, handboll, ishockey, volleyboll). Underlaget för uppnådd elitnivå kan utgöras av dokumenterad närvaro i olika talangverksamheter (distriktssamlingar, elitläger etc.). Underlaget visar dock inte vilka innehavarna av de högsta positionerna är.

Oavsett metod för val av de som är på elitnivå i sin ålderskategori premieras ungdomar som i tidig ålder uppnått idrottsliga framgångar. Förfarandet krockar delvis med Skolverkets beskrivning av ämnet specialidrott, och bygger dessutom på föreställningar om att de tillfälligt bästa i 15-års ålder också är de med högst potential att i framtiden tävla på högsta internationella eller nationella nivå. I Skolverkets beskrivning av ämnet specialidrott framgår att det ska ge *förutsättningar att utveckla förmåga att utöva specifik idrott på elitnivå* (SKOLFS 2010:144). Utifrån ett sådant resonemang bör rimligtvis inte krävas att eleverna redan har förmågan innan gymnasiet. Om potentiella idrottsutbildnings-elever i nuläget inte är på elitnivå, innebär det

också att de inte är lämpliga att ges förutsättning att utveckla förmåga att utöva idrott på elitnivå? Är dessa inte elitsatsande?

Definitioner av elitnivå och elitsatsning påverkar de antagningssystem och således de selektionsprocesser som ska råda vid idrottsutbildningarna. För att möjliggöra en idrottsutbildning som fler/andra än de som i tidig ålder uppnått idrottsliga framgångar kan en mer flexibel definition av elitnivå vara att föredra. Kanske bör helst andra begrepp och urvalsmetoder diskuteras. Under nästa rubrik följer ett fortsatt resonemang om tidig idrottslig framgång och urval av elever.

Urval av elever och tidiga idrottsliga framgångar

I betänkandet *Idrott åt alla* (SOU 1969:29) föreslogs åtgärder för att möjliggöra studier i kombination med idrott för elitsatsande ungdomar. Det fanns en oro över att många idrottare valde att avsluta sin idrottssatsning till förmån för studier. På denna tid var en idrottssatsning inte lika vanlig som idag.¹¹ Med tiden har idrott utvecklats till ett möjligt yrke vilket varit en bidragande anledning till att idrottsutbildningar vuxit i popularitet.¹² I promemorian framförs att expansionen i såväl elevantal som i antal utbildningsplatser är ett problem då det bidrar till att det inte bara är elitsatsande ungdomar som får ta del av utbildningarna (Utbildningsdepartementet 2020). Mot den bakgrunden föreslås en halvering av elevantalet. En logisk slutledning av detta är ju färre platser desto hårdare selektion.¹³ I det följande diskuteras detta utifrån tidiga idrottsliga framgångar och antagningsproceduren till idrottsutbildning.

Två förutsättningar föranleder antagningen av elever till idrottsutbildningarna: (1) grundskolebetyg för att söka gymnasieprogram och (2) idrottslig förmåga (RF 2019). Grundskolebetyg för att söka gymnasieprogram är ett standardiserat system medan idrottslig förmåga bedöms på olika sätt beroende på idrott. Denna bedömning kan utgå från rankingssystem (t.ex. simning, friidrott, golf), meriter som deltagande i distriktssamlingar,

11 Cirka 130 elever förfogade över platserna 1974 (Thelin & Larson 1984).

12 Det brukar talas i termer av idrottens professionalisering vilket mycket förenklat innebär den process som förvandlar en verksamhet från lek till allvar. Professionalisering innefattar en rationell organisation med yrkesroller kopplade till en formell utbildningsverksamhet (Peterson 2003).

13 Utifrån en rationalistisk kunskapsteoretisk ansats innebär en logisk slutledning att försöka nå kunskap genom intuitiv reflektion, med andra ord förnufts slutledningar (se Åsberg 2000). I detta fall vilar den logiska slutledningen dock snarare på sinneserfarenheter, dvs. iakttagelser, vilket i kunskapsteoretiska diskussioner oftast härleds till empirism.

elitläger, ungdoms-/juniorlandslag eller prövas vid uttagningar. Prövningar sker med hjälp av övningsmoment och fysiska tester samt intervjuer. Utifrån ovan nämnda metoder för bedömning av idrottslig förmåga är uttagningen till individuella idrotter till viss del enklare och mer transparent medan uttagningar till lagidrotter är tämligen komplexa. Men oavsett tillvägagångssätt för att pröva idrottslig förmåga har det mer än en gång visat sig vara komplicerat.

När Lund och Liljeholm (2012) studerade uttagningen av elever till idrottsutbildningar (i detta fall NIU) visades att dessa föranledes av "...vad instruktörerna 'ser' hos de ungdomar som sökt till NIU" (Lund & Liljeholm 2012, s. 29). Instruktörerna i studien menar att de har lärt sig att urskilja talangfulla idrottare genom erfarenheter av den specifika idrottens grundläggande principer och utifrån positiva utfall av att någon de identifierat som talangfull utvecklats till elitidrottare. Med andra ord kan antagningsprocessen utifrån metoder för bedömning av idrottslig förmåga se objektiv ut men till stor del trots allt visa sig vara subjektiv (Lund & Liljeholm 2012). Fler idrottsforskare redovisar liknande slutsatser. Urvalsprocesser vilar på subjektiva incitament såsom "talangidentifierarens" tidigare erfarenheter, magkänsla och intuition av att känna igen eller "se" talang (se Fahlström 2011; Krogh Christensen 2009; Lund & Söderström 2017).

Merparten av idrottsforskare med talangutveckling som fokusområde är överens om att det är svårt att identifiera unga förmågor med fallenhet för en idrott. I såväl internationell (se exempelvis Cobley et al. 2009; Helsen, van Winckel & Williams 2005), nordisk (se exempelvis Hansen 2005; Krogh Christensen 2009; Sæther 2015) som nationell (Fahlström 2011; Lund & Söderström 2017; Peterson 2011) kontext har ämnet avhandlats. Komplexiteten ligger i att talangidentifiering handlar om att förutspå, dvs. med en prognostisk ansats, vilka unga idrottsutövare som har potential att nå elitnivå i vuxen ålder. Då idrott ofta handlar om fysiska prestationer kan det vid bedömning av unga individers förmågor innebära att fysisk mognad förväxlas med idrottslig förmåga. Denna möjliga förväxling förekommer oftast inom barn- och ungdomsidrott. I flera studier påvisas en tydlig skillnad i sannolikhet att bli utvald till olika talang-/elitläger eller ungdomslandslag (i diverse idrotter) beroende på när på året man är född (Andersson 2019; 2020; Cobley et al. 2009; Hansen 2005; Peterson 2011; Sæther 2015). Detta fenomen benämns *relative age effect* (RAE) och förekommer även på de svenska idrottsutbildningarna (Andersson 2020; Ferry & Olofsson 2009). Sannolikheten att bli antagen till en idrottsutbildning, har det visats, är större för de som är födda under första halvan av året. Med andra ord kan vi för-

utsätta att de som ligger lite efter i sin fysiska utveckling är de som är födda andra halvan av året, som därmed inte har samma möjlighet att bli antagna.

Relativt ny kunskap visar på att denna problematik även förekommer vid idrottsprofiler på högstadieskolor där antagning av elever sker vid en ålder av tolv år. RAE begränsar vilka unga förmågor som får möjlighet att nyttja *Elevens val* för mer fokus på sin specialidrott (Eliasson, Ferry & Olofsson 2012; Peterson & Wollmer 2019; Sæther, Peterson & Martin 2017). Färre platser och elitnivå som urvalsram lär inte förenkla den redan komplexa talangidentifikations- och antagningsprocessen till idrottsutbildningar. Snarare lär förändringarna bidra till att dessa processer tidigareläggs och sker redan i grundskolan, dvs. långt innan antagning till gymnasiet. En möjlig implikation av detta är att RAE förstärks ytterligare, ”felprocenten” blir högre och den som är född sent på året riskerar att i än högre utsträckning bli bortselekterad ”redan innan möjlighet till idrottslig utveckling ges” (Andersson 2020, s. 83). För att återkoppla till tidigare resonemang om att uppnå tidiga idrottsliga framgångar finns en risk, när förslagen förverkligas, att det inom idrottsutbildningar kommer att bli än större fokus på de för tillfället bästa och därmed inte nödvändigtvis de med högst potential.

Socioekonomiska bakgrunder och förutsättningar

När idrottsutbildningen infördes i början av 1970-talet blev det ytterligare ett initiativ i vidareutvecklandet av folkhemsprojektet. Genom den så kallade svenska idrottsmodellen samarbetade staten och idrottsrörelsen såväl socialt som ekonomiskt (Eriksson 2007; Norberg 2004). I den offentliga utredningen *Idrott åt alla* (1969:29, s. 106) som föranledde införandet av idrottsutbildningar betonades det ekonomiska stödet: ”Ofta föreligger därför samma behov av ekonomiskt stöd till de elitidrottsutövare som är studerande som till andra elitidrottare.” I förlängningen bidrog detta till att stipendier delades ut för att stödja idrottare som behövde kompenseras för, t.ex. längre ledighet vid tävling.

Även i promemoriaförslagen som är i fokus i denna artikel finns en diskussion om ekonomiska förutsättningar, om än av annan art. Utbildningsdepartementet (2020) föreslår att elev eller vårdnadshavare ska stå för kostnader som avser individuell idrottsutrustning som behövs för en idrottsutbildning, detta trots att utbildningen i gymnasieskolan ska vara avgiftsfri (SFS 2010:800, kap 15 §17). Elever kan därmed behöva bekosta utrustning själva för att utöva en specialidrott i en idrottsutbildning. Utbildningsmi-

nister Ekström förklarar förslaget med ett resonemang om materiella förutsättningar: ”Om du elitsatsar i kanot och har en som är anpassad för dig, och som du använder i ditt tävlande – där tycker jag inte att det är rimligt att skolpengen betalar den kanoten” (Lukins 2020). Det framgår i förslagen att det inte, bortsett från enstaka undantag, är möjligt att uppnå elitnivå i en idrott utan att tidigare haft tillgång till utrustning. Beslut ska dock tas i de enstaka fall där det anses behövas extra ekonomisk försörjning. Men hur ska det bedömas vilka elever som behöver extra ekonomiskt stöd? Eller om vårdnadshavares situation förändras från år ett till ett annat, hur ska då en bedömning om ekonomiskt stöd göras? Här behövs ett tydliggörande.

Det är dock inte specifikt denna ekonomiska problematik på mikronivå som bör vara i blickfånget hos Utbildningsdepartementet, snarare en socioekonomisk diskussion på makronivå. Under de senaste tio åren har flera studier visat att det finns ett tydligt socioekonomiskt mönster kopplat till elever vid idrottsutbildningar. Elevgruppen är homogen, bestående av främst svenskfödda (tidigt på året) pojkar från goda socioekonomiska förhållande med högutbildade föräldrar. Elever med annan etnicitet, sämre socioekonomiska villkor med skilda föräldrar/en förälder samt flickor är underrepresenterade (Ferry 2014; Ferry & Lund 2018; Ferry & Olofsson 2009; Lund & Olofsson 2009; Lund & Liljeholm 2012; Peterson & Wollmer 2019). Som Ferry (2014) fastslår är de elever som antas till idrottsutbildningarna inte representativa för den totala populationen gymnasieelever. Socioekonomiska förutsättningar är därmed, även om det är långt ifrån självklart att det bör vara så, en faktor av betydelse när det gäller att söka och bli antagen till en idrottsutbildning. En möjlig implikation med färre elevplatser är att de homogena grupperna förstärks ytterligare genom selektionsprocesserna, och frågan är då vilka möjligheter som kommer att ges till de underrepresenterade grupperna att utöva elitidrott på gymnasiet? Således kan en undra vart de ursprungliga ambitionerna med införandet av idrottsutbildningen tagit vägen, de ambitioner som vilade på sociala och pedagogiska motiv för att överbygga individens idrottssociala problem.

Avslutningsvis

Införandet av Sveriges första idrottsutbildning vilade på ett folkhemsideal. Utbildningen gjorde att det fanns något att falla tillbaka på när idrottarna inte längre dög ”som underhållare, identifikationsobjekt och nationalhjältar” (Thelin & Larson 1984, s. 96). Idrottsutbildningen har sedan dess refor-

merats flera gånger, den senaste för ungefär tio år sedan när NIU infördes. Utbildningsdepartementets (2020) förslag om förändringar i idrottsutbildningssystemet förväntas ligga till grund för nästa reformering.¹⁴ Syftet med denna text har varit att kritiskt reflektera över förslagen i relation till urval av elever. Jag har försökt att föra ett resonemang om några möjliga implikationer halveringen av utbildningsplatser och kompletterande urvalsregler kan innebära. Det har inte varit min mening att vara allt för kritisk i den mening att förändringar i det svenska idrottsutbildningssystemet inte behövs eller inte bör genomföras. Meningen har varit att utifrån en kritisk och ”undrande” vetenskaplig position (Carlsson 2014, s.10) belysa och diskutera några av förslagen.

Beroende på perspektiv, t.ex. inom-idrottsliga och utom-idrottsliga, kan införandet av idrottsutbildning ses som framgångsrik eller begränsande. Utifrån det förstnämnda perspektivet kan framhållas att många av våra mest framgångsrika idrottsstjärnor (i flera generationer, i såväl individuella idrotter som i lagidrotter och sommar- såväl som vinteridrotter) har genomgått något slags idrottsutbildning (se Carlson 1991; Eriksson 1989; Eriksson 2007; Fahlström et al. 2015). Modellen synes utifrån ett sådant perspektiv som framgångsrik. Med utgångspunkt i ett utom-idrottsligt perspektiv kan, som Lund och Liljeholm (2012) också gör, argumenteras för att samverkan med skolan blivit en allt viktigare del av idrottslig verksamhet (främst elitidrottslig talangutveckling). Detta bidrar till att icke-idrottsliga variabler som RAE, socioekonomi, etnicitet och kön är faktorer som påverkar och begränsar möjligheten för många att antas till en idrottsutbildning. Innan promemoriaförslagen blir verklighet är det av stor vikt att med öppenhet resonera kring de möjliga implikationerna som jag belyst i denna artikel.

Just de idrottsliga urvalskriterierna och antagningsprocesserna till idrottsutbildningar är fokus i ett nytt forsknings- och utvecklingsprojekt initierat av RF. Bakgrunden till projektet är att det finns ett ”stort behov att se över dagens antagnings- och urvalssystem för den idrottsliga delen inför starten av de nya riksrekryterande idrottsgymnasierna.” Forskare vid Linnéuniversitetet har tilldelats projektet som dels väntas kritiskt granska och analysera kvaliteten i de antagningsprocesser som i nuläget praktiseras, dels utveckla och pröva nya former för urvalsprocedurer. Med hjälp av fokusgruppsintervjuer med specialidrottslärare aktualiseras begrepp som rättssäkerhet, likvärdighet, elitsatsning och elitnivå i relation till urval av elever. Projektet förväntas vara klart hösten 2022 och förhoppningen är att det blir ett betydelsefullt kunskapsbidrag som möjliggör en utveckling av kvalitén vid an-

---

14 Denna text skrivs vid en tidpunkt då förslagen ännu är under utredning.

tagningsprocesser av elever till idrottsutbildningar. Med spänning inväntas resultaten.

Referenser

- Andersson, F. (2019). Landslagskarriär-/barriär, P15-landslaget, 10 år av åldersdiskriminering. *idrottsforum.org*. (2019-04-15).
- Andersson, F. (2020). "Som man sår får man skörda" – En retrospektiv studie av svensk fotbolls talangidentifiering. Masteruppsats, Institutionen Idrottsvetenskap. Linnéuniversitetet, Växjö.
- Apple, M.W. (2001). 'Comparing Neo-Liberal Projects and Inequality in Education'. *Comparative Education*, 17 (2001), s. 409–423.
- Carlson, R. (1991). *Vägen till landslaget – En retrospektiv studie av framgångsrika ungdomar i sju idrotter*. Diss: Gymnastik- och idrottshögskolan. Stockholm.
- Carlsson, B. (2014). Jag tvivlar på idrottsvetenskapen! *idrottsforum.org*. 2014-12-02.
- Cobley, S., Baker, J., Wattie, N., McKenna, J. (2009). Annual Age-Grouping and Athlete Development. A Meta-Analytical Review of Relative Age Effects in sport. *Sports Medicine*, 39(3), ss. 235-256.
- Eliasson, I., Ferry, M. & Olofsson, E. (2012). *Dörrarna öppnade för mera - En studie om idrottsprofilerad utbildning i grundskolan*. Idrottslyftsrapport, Stockholm: Riksidrottsförbundet.
- Eriksson, S. (1989). *Elitidrott – utbildning, en svensk modell i historiskt perspektiv*. Idrottspedagogiska rapporter: 32. Göteborgs Universitet.
- Eriksson, S. (2007). Idrottsgymnasiernas bidrag till elitidrotten? *Svensk idrottsforskning* 2007:1.
- Eriksson, S., Patriksson, G., & Stråhlman, O. (1992). *Efter elitidrottskarriären*. Idrottspedagogiska rapporter: 42. Göteborgs Universitet.
- Fahlström, P-G. (2011). *Att finna och att utveckla talang: en studie om specialidrottsförbundens talangverksamhet*. FoU-rapport 2011:2, Stockholm: Riksidrottsförbundet.
- Fahlström, P-G., Gerrevall, P., Glemne, M. & Linnér, S. (2015). *Vägarna till landslaget*. FoU-rapport. 2015:1, Stockholm: Riksidrottsförbundet.
- Ferry, M. (2014). *Idrottsprofilerad utbildning – i spåren av en avreglerad skola*. Diss. Göteborgs universitet
- Ferry, M. & Lund, S. (2018). Pupils in Upper Secondary School Sports: Choices Based on What? *Sport, Education and Society*, vol.23(3), s.270–282.
- Ferry, M., Meckbach, J., & Larsson, H. (2013). School sport in Sweden: What is it, and how did it come to be? *Sport in Society*, 16(6), s. 805–818.
- Ferry, M. & Olofsson, E. (2009). *Ämnet specialidrott i gymnasieskolan: en utvärdering av ämnet läsåret 2008/09*. FoU-rapport 2009:5. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

- Hansen, L. (2005). Vad är en talang?. I Expertgrupp från Team Danmark (red.) *Talangutveckling: motiverande och målinriktad träning för barn och ungdomar*. Stockholm: Sisu Idrottsböcker, ss. 14–25.
- Helsen, W., van Winckel, J. & Williams, M. (2005). The relative age effect in youth soccer across Europe. *Journal of Sport Science*. 23 (6), ss. 629–636.
- Johansson, M. (2020). Regeringen föreslår omgörning av idrottsgymnasier. *Dagens Nyheter*, 17 juli. <https://www.dn.se/sport/regeringen-foreslar-omgorning-av-idrottsgymnasierna-ska-vara-for-elever-som-verkligen-ar-pa-elitniva/>
- Krogh Christensen, M. (2009). ”An eye for talent”: Talent identification and the “practical sense” of Top-Level Soccer coaches. *Sociology of sport journal*, 2009 (26), s. 365–382.
- Lukins, E. (2020). Elitsatsande ungdomar riskerar betala utrustning. *Sveriges radio*, 17 juli. <https://sverigesradio.se/artikel/7516503>
- Lund, S. & Olofsson, E. (2009). Vem är idrottseleven? Idrottsprofilerad utbildning och selektion. *SVEBI:s årsbok*, ss. 125–150.
- Lund, S. (2010). *Idrottsutbildning och utbildningsreformer: en kartläggningsstudie av Sveriges gymnasiala idrottsutbildning*. FoU-rapport, 2010:2, Stockholm: Riksidrottsförbundet.
- Lund, S. (2011). De önskade och oönskade specialidrottseleverna. *Svensk idrottsforskning* 2011:3.
- Lund, S. & Liljeholm, M. (2012). *Nationellt godkända idrottsutbildningar – certifiering och talangidentifikation*. FoU-rapport 2012:4, Stockholm: Riksidrottsförbundet
- Lund, S. & Söderström, T. (2017). To See or Not to See: Talent Identification in the Swedish Football Association. *Sociology of sport journal*, 2017 (34), s. 248–258.
- Lübcke, P. (red.) (1988). *Filosoflexikonet*. Bokförlaget Forum AB, Stockholm.
- Nationalencyklopedin (a), *folkhemmet*. <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/folkhemmet> (hämtad 2021-10-15)
- Nationalencyklopedin (b), *definition*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/definition> (hämtad 2021-08-21)
- Nationalencyklopedin (c), *elit* <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/elit> (hämtad 2021-08-21)
- Nationalencyklopedin (d), *satsa*. <https://www-ne-se.proxy.lnu.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/satsa> (hämtad 2021-10-15)
- Norberg, J. R. (2004). *Idrottens väg till folkhemmet – Studier i statlig idrottspolitik 1913–1970*. Sisu Idrottsböcker: Stockholm.
- Peterson, T. (2003). Idrott mellan folkrörelse och kommersialism. *Svensk idrottsforskning* 2003:2.
- Peterson, T. (2011). *Talangutveckling eller talangavveckling?*. Stockholm: SISU Idrottsböcker.
- Peterson, T. & Wollmer, P. (2019). Vilka elever antas till en idrottsskola? *idrottsforum.org*, 2019-09-10.
- Riksidrottsförbundet. (2019). *Elitidrott på gymnasiet – RIG och NIU*. Stockholm: Riksidrottsförbundet.

- Sæther, S-A. (2015). Selecting players for youth national teams - a question of birth month and reselection? *Science & Sports*, 2015 (30), s. 314-320.
- Sæther, S-A., Peterson, T. & Matin, V. (2017). The Relative Age Effect, Height and Weight Characteristics a Lower and Upper Secondary School Athletes in Norway and Sweden. *Sports* 2017 (5), s. 92.
- Sartori, G. (1970). Concept misformation in comparative politics. *The American Political Science Review*, 64(4), ss. 1033–1053.
- SFS 2010:800. *Skollagen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SFS 2010:144. *Ämnet Specialidrott*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2008:27. *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*.
- SOU 1969:29. *Idrott åt alla*.
- Svensson, D. (2021). Educating the Elite in an Egalitarian Context: The Emergence of Sport Schools for Elite Talents in Sweden in the 1970s. *The international journal of the history of sports*, s. 1-22.
- Thelin, B. & Larson, L. (1984). *På försök – Gymnasieskola i förändring*. Stockholm: Liber.
- Utbildningsdepartementet. (2020). *Idrottsutbildningar i gymnasie- och gymnasie-särskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Wright Mills, C. (1959). *The sociological imagination*. Oxford: Oxford university press.
- Åsberg, R. (2000). *Ontologi, Epistemologi och Metodologi - En kritisk genomgång av vissa grundläggande vetenskapsteoretiska begrepp och ansatser*. Göteborgs universitet: IPD. Rapport nr 2000:13.

